Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Demografske i etničke promjene u Bosni i Hercegovini od 2013. do 2024. godine: Demografske

Pejanović, Mirko Husić-Mehmedović, Melika

2025

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/handle/123456789/833

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/

DOI: 10.5644/PI2025.219.03

SPECIFIČNOSTI POSTTRANZICIJSKOG DEMOGRAFSKOG REŽIMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Mirza Emirhafizović[*]

Sažetak

U radu se analiziraju specifičnosti posttranzicijske etape razvoja stanovništva Bosne i Hercegovine u kontekstu društveno-ekonomskih odrednica biološke reprodukcije, uključujući normativni okvir. Za razliku od razvijenih zemalja, koje su bile pioniri demografske tranzicije, Bosna i Hercegovina je u aktuelni razvojni stadij ušla preuranjeno, uslijed spleta ekstremnih okolnosti – ratne kataklizme i poratne krize. S druge strane, normativni i institucionalni okvir podržava društvene proturječnosti razvoja stanovništva. Oslanjajući se na teorijske uvide i dostupna empirijska istraživanja, razmatra se socijalna uvjetovanost kontinuiranog pada nataliteta. Iako su u Bosni i Hercegovini i razvijenim zemljama Zapada – prethodnicama demografske tranzicije – prisutne varijacije niskog fertiliteta, njihovi se uzroci značajno razlikuju prema društveno-historijskom porijeklu. Perzistentna prevaga negativnih nad pozitivnim komponentama ukupnog demografskog kretanja u Bosni i Hercegovini rezultira intenzivnom depopulacijom, signalizirajući društveno okruženje opterećeno brojnim strukturnim problemima.

Ključne riječi: demografska tranzicija, posttranzicijska etapa, natalitet, mortalitet, depopulacija, društvo, Bosna i Hercegovina

[*] Univerzitet u Sarajevu – Fakultet političkih nauka, mirza.emirhafizovic@fpn.unsa.ba

Uvod

Efekti ubrzane demografske tranzicije u Bosni i Hercegovini (BiH) od sredine 20. stoljeća, u neskladu s dinamikom društvenog i ekonomskog razvoja, izazvali su još 1980-ih godina poremećaj u reprodukciji stanovništva (Grebo, 1985). Prema relevantnim indikatorima vitalne statistike i dobnoj strukturi stanovništva, Bosna i Hercegovina se tokom te decenije nalazila u kasnoj podetapi demografske tranzicije. Potom je uslijedio rat (1992–1995), čije su se destruktivne posljedice najizraženije odrazile na razvoj stanovništva. Iako se prvih nekoliko poslijeratnih godina (1996–1998) može označiti kao period simbolične natalitetne kompenzacije usljed normalizacije životnih uvjeta, u stvarnosti je došlo do završetka demografske tranzicije, odnosno početka posttranzicijske etape razvoja stanovništva. Međutim, suprotno teorijskoj propoziciji temeljenoj na iskustvima zapadnih društava, u slučaju Bosne i Hercegovine toj etapi odgovaraju samo vrijednosti vitalno-statističkih mjera (nizak natalitet i rastući mortalitet). S druge strane, iz usporedbe makroekonomskih indikatora i socijetalnog konteksta u BiH s razvijenim zemljama Zapada (BDP po stanovniku, obrazovna struktura stanovništva, trendovi siromaštva, dostignuti nivo životnog standarda, udio urbanog stanovništva, normativni okvir itd.), jasno se vidi zbog čega je prikladnije govoriti o „kvaziposttranziciji“ ili „induciranoj posttranziciji (Wertheimer-Baletić, 2005). Osim negativne prirodne promjene, koja je prvi put u BiH zabilježena 2007. godine, smanjenju bioreprodukcijskog potencijala značajno doprinosi i kontinuirano iseljavanje stanovništva u optimalnoj radnoj i reproduktivnoj dobi. Depopulacijski procesi, uz produženje prosječnog ljudskog vijeka, uzrokuju progresivno starenje stanovništva, koje već pripada regresivnom tipu dobne strukture („demografska zima“). Kontinuirana spirala depopulacije, koju generira sve izraženija prevaga negativnih nad pozitivnim komponentama ukupnog kretanja stanovništva, pozicionira Bosnu i Hercegovinu među europske zemlje koje se suočavaju s brojnim izazovima i ozbiljnim problemima uslijed značajnog demografskog pada.

Ukratko o demografskoj tranziciji

Demografska tranzicija predstavlja jednu od ključnih teorijskih paradigmi koja u historijskoj perspektivi povezuje razvoj stanovništva s modernizacijom. U zapadnim društvima riječ je o autohtonom procesu koji je proizašao iz unutrašnjih društveno-ekonomskih promjena. Iako se temelji na tom zapadnom iskustvu, demografska tranzicija je globalni fenomen, pri čemu se razvoj stanovništva u različitim dijelovima svijeta odvija(o) prema sličnom obrascu, u kojem se, bržim ili sporijim tempom, smjenjuju etape,

odražavajući promjene u stopama rađanja i smrtnosti (Zgourides & Zgourides, 2000). Prevazilaženje visoke stacionarnosti označava početak demografske tranzicije, za šta je, u pravilu, zaslužan pad smrtnosti. Silazna putanja obje komponente prirodnog kretanja stanovništva vodi ka ponovnoj uspostavi relativno stabilnog demografskog modela, ali ovoga puta s niskim stopama nataliteta i mortaliteta (niska stacionarnost), Između ove dvije krajnosti tokom središnje etape događa se populacijski rast, uzrokovan različitim dinamikama snižavanja stopa prirodnog kretanja stanovništva. Naime, sporiji pad stope nataliteta u odnosu na stopu mortaliteta rezultira visokim prirodnim prirastom, koji, po dostizanju vrhunca, ima opadajuću tendenciju.

Socioekonomski razvoj popraćen je opadanjem reproduktivnog potencijala stanovništva, između ostalog i zbog premještanja težišta biološke reprodukcije u gradove. Gradski centri su, naime, najvažniji *mediji* demografske tranzicije, jer su u njima skoncentrirani faktori koji negativno djeluju na nivo nataliteta. Gradski način života snažno utječe na vrijednosne orijentacije, osobito kod mlađe populacije, čiji su prioriteti često u međusobnom konfliktu (npr. karijera i roditeljstvo) (usp. Bošnjović, 1990). Prema jednom od postulata predmetne teorije, promjene u stopama nataliteta i mortaliteta nastaju kao posljedica strukturnih preobrazbi stanovništva, potaknute masovnim zapošljavanjem (odvajanjem mjesta stanovanja od mjesta rada), širenjem obrazovanja i urbanizacijom. Prilagodba principima industrijskog društva najuočljivija je upravo u sferi reproduktivnog ponašanja i porodičnog života (Bruce, 2005). Sputavajući biološku reprodukciju, demografska tranzicija je, ukratko, radikalno zaokrenula prirodni obrazac obnavljanja stanovništva (Bošnjović, 1990). Urbanizacija, masovno zapošljavanje u vanpoljoprivrednim djelatnostima i ekspanzija obrazovanja strukturno preobražavaju stanovništvo stvarajući posve drugačiji socioekonomski ambijent[1].

Smatra se da je demografska tranzicija završena, odnosno da je započela posttranzicijska faza, kada su stope nataliteta i mortaliteta niske, a ukupna stopa fertiliteta ispod nivoa potrebnog za zamjenu generacija[2]. Važno

[1] Autor Bošnjović (1990) u svojoj knjizi *Demografska crna jama: Nova zamka industrijskog društva* razlikuje tri tipa demografske tranzicije: autohtoni, koji obuhvaća kapitalistički svijet, uključujući zemlje pionire industrijske revolucije; instrumentalni, koji se odnosi uglavnom na istočnoeuropske zemlje i neke države oslobođene kolonijalizma nakon Drugog svjetskog rata; te zemlje poznog razvoja, odnosno bivše zemlje Trećeg svijeta.

[2] Inicijalna formulacija postulata teorije demografske tranzicije, čiji su autori Warren Thompson (1929) and Frank Notestein (1945), nije uključivala migracijsku komponentu, premda je u bosanskohercegovačkom kontekstu to nužno, s obzirom na razmjere vanjskih migracija.

je naglasiti da se tok i dinamika demografske tranzicije razlikuju između zemalja koje su prve prošle kroz industrijalizaciju – uglavnom zemalja zapadne Europe i europeiziranih društava ‹Novog svijeta› – i onih europskih zemalja u kojima je ovaj proces započeo kasnije, poput Bosne i Hercegovine (Wertheimer-Baletić, 1999).

Međutim, upravo zato što se u nekim zemljama, kao što je BiH, nije zadržao uravnotežen odnos prirodnog kretanja stanovništva, već je broj umrlih postao veći od broja rođenih, jasno je da posttranzicijska etapa u praksi ima više oblika. Jedan od njih je i onaj s izraženom depopulacijom.

Ključne teze o posttranzicijskoj etapi razvoja stanovništva

Otkad je ideja o demografskoj tranziciji ušla u znanstveni diskurs (Notestain i drugi), kretanje svjetskog stanovništva promatra se kroz prizmu postulata te teorije. Autor Demeny (1972: 195) s pravom je tvrdio da je fokusiranost na razumijevanje tranzicije postalo "središnja preokupacija moderne demografije". Iako nije moguće posve precizirati kriterije završetka tranzicije, kao mjerodavan pokazatelj uzima se pad fertiliteta ispod nivoa obnove generacija (cit. prema Wilson, 2013). Budući da se je nizak fertilitet najprije pojavio u razvijenim društvima zapada, rasprave u literaturi o posttranzicijskoj etapi nose kulturološki pečat tog dijela svijeta (Frejka et al., 2008). Stoga, apstrahiranje vitalno-statističkih pokazatelja od kontekstualnih faktora stvara rizik od izvođenja pogrešnih zaključaka prilikom kompariranja posttranzicijske etape u različitim kulturološkim sistemima. To se prvenstveno odnosi na varijacije niskog fertiliteta koji može biti uvjetovan posve drugačijim sklopom faktora. Tako u manje razvijenim europskim zemljama na reprodukciju stanovništva primarno djeluju ekonomski faktori, dok u državama blagostanja u toj domeni izraženiji učinak imaju neekonomske determinante (usp. Wertheimer-Baletić, 2005). Ovo je u suglasju s Maslowljevom hijerarhijom potreba, odnosno postmaterijalizmom kao nekofomističkom vrijednosnom orijentacijom u zapadnim društvima, u kojoj se pridaje važnost individualnoj autonomiji i samoaktualizaciji (Lesthaeghe, 2014). Na tom fonu, Lifbroer primjećuje da je višestrukost izbora (tzv. izborne biografije) povezana s temeljnim socijetalnim promjenama, uključujući emancipaciju žena, povećanje rodne jednakosti te slabljenje mehanizama koji su dugo oblikovali normativno ponašanje, a za što su zaslužni sekularizam, konzumerizam i hedonizam (Liefbroer, 2001).

U literaturi je uspostavljena distinkcija između posttranzicijskih demografskih režima, koji su grupirani ne samo na temelju demografskih sličnosti, već i ekonomske i kulturne bliskosti. Identificirana su četiri opća režima: prvi uključuje Sjevernu i Zapadnu Europu, Sjevernu Ameriku, Australiju i Novi Zeland; drugi čine južna Europa i zemlje njemačkog govornog područja; treći obuhvaća razvijene zemlje Dalekog istoka (Hong Kong, Japan, Južna Koreja, Singapur, Tajvan i urbana Kina); dok se četvrti odnosi na istočnu Europu (Wilson, 2013).

Jedna od karakteristika posttranzicijskog režima u bivšim socijalističkim zemljama je dugoročni trend iseljavanja stanovništva u inostranstvo, što sa sobom nosi brojne dugoročne reperkusije na njihov demografski razvoj (usp. Wilson, 2013). Nadalje, brojne socioekonomske prepreke – poput visoke stope nezaposlenosti, prezastupljenosti prekarnih poslova na tržištu rada, nezadovoljavajućeg životnog standarda, nesigurnosti, visokih cijena nekretnina, sistemske korupcije, nedostatne porodične politike i drugih faktora – značajno otežavaju ostvarenje fertilitetnih aspiracija. Također, uputno je uključiti obrazovne, ekonomske i druge parcijalne strukture stanovništva u analitički okvir.

Teorijska propozicija poznata kao Druga demografska tranzicija (DTT), koju su tokom 1980-ih razvili van de Kaa i Lesthaeghe, u osnovi nudi kulturološko objašnjenje niskog fertiliteta u zapadnim društvima. Komparativna analiza prve (klasične) i druge demografske tranzicije ukazuje na značajne kontraste u sferi braka/partnerstva, reprodukcije, kao i šire društvene kontekste zasnivanja porodice. Slabljenje institucije porodice, praćeno urušavanjem familizma kao porodične ideologije, autorski dvojac objašnjava u svjetlu dubokih strukturnih i ideacijskih transformacija: sekularizacijom (prvim i drugim valom), dekonstrukcijom rodnih uloga (zasnovanih na modelu muškarca kao hranitelja porodice i žene kao domaćice), emancipacijom žena kroz ekonomsku neovisnost, individualizacijom (odvajanjem pojedinaca od kolektivnih i korporativnih struktura), rastućim fokusom na potrebe „višeg reda“, prilagodljivim životnim stilovima i sličnim društvenim trendovima (Lesthaeghe, 2010; Zaidi i Morgan, 2017). U takvoj društvenoj konstelaciji, odnos prema braku i partnerstvu nije mogao ostati nepromijenjen, te su alternativne forme zajedničkog života postajale sve popularnije. S prestankom postojanja legitimacije potomstva kao najvažnije funkcije bračnosti, sve više djece se rađa vanbračno (Avramov, 1993, cit. prema Milić, 2007). Nadalje, pluralitet porodičnih formi (veze bez vjenčanog lista, samostalno roditeljstvo, rekonstruirane porodice) vodio je prema konceptu „postporodične porodice“ (Beck-Gernsheim, 1998).

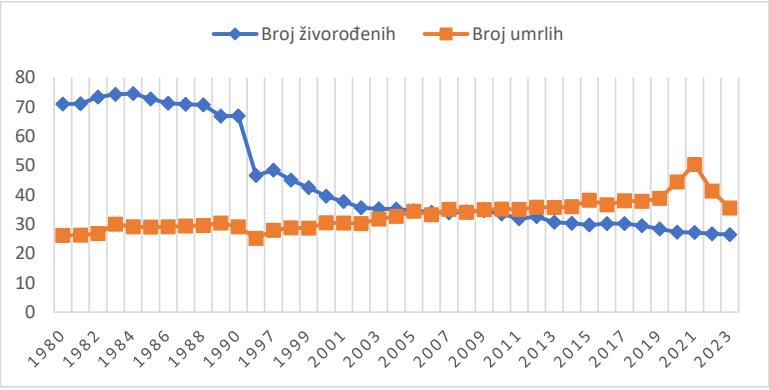
Shodno navedenom, posttranzicijska etapa razvoja stanovništva može prethoditi drugoj demografskoj tranziciji, ali one nisu istoznačne, jer među njima postoje bitne razlike u pogledu porodice, uloge braka i općenito prevladavajućih socijalnih normi.

Posttranzicijski demografski režim u bosanskohercegovačkom kontekstu

U ledenom zagrljaju 'demografske zime'

Polazeći od središnje hipoteze da je Bosna i Hercegovina isforsirano ušla u posttranzicijsku etapu uslijed rata (1992–1995) i poratne krize, unatoč nedostatku adekvatnih socioekonomskih uvjeta, evidentna je *differentia specifica* u odnosu na druge europske zemlje. Dok je završetak demografske tranzicije u zapadnim zemljama bio povezan s ekonomskim blagostanjem, naprednom urbanizacijom i preobrazbom socioekonomskih struktura stanovništva, Bosna i Hercegovina suočila se s posljedicama ratom izazvane depopulacije (raseljavanje, izbjeglištvo, neostvareni natalitet i visoki ratni mortalitet) te privredne devastacije. To je zemlju uvelo u izmijenjenu demografsku realnost, koja se očituje u stalnom padu već niskog nataliteta, porastu stope mortaliteta, intenziviranju depopulacijskih procesa te progresivnom starenju stanovništva (Emirhafizović, 2018).

Uvid u podatke o prirodnom kretanju stanovništva koji obuhvaćaju duži vremenski period jasno ilustrira razmjere poremećaja u reprodukciji.

Slika 1. Kretanje broja živorođenih i umrlih u BiH 1980–2023. (u 000)[3]
Izvori: RZS SRBiH. 1991; BHAS, 2024.

[3] Nedostaju podaci za ratni period (1992–1995).

Drastičan pad stope nataliteta postaje posebno očit kada se usporede podaci vitalne statistike iz 1990. godine (neposredno prije rata) i 2023. godine: broj živorođene djece smanjen je za gotovo dva i po puta – s 66.952 na svega 26.451 (RZS SRBiH, 1991; BHAS, 2024). Istodobno je evidentan stalan porast broja umrlih osoba, što je posljedica izraženog starenja stanovništva u odnosu na prijeratno razdoblje. Tokom pandemije došlo je do naglog porasta mortaliteta, što je prikazano na Slici 1.

Raspon niskog fertiliteta u Europi obuhvaća različite vrijednosti ovog pokazatelja – od „najnižeg niskog" (ispod 1,3 djece po ženi) do „najvišeg niskog" (oko 1,8). Prema podacima Eurostata iz 2023. godine, u skupini zemalja s najnižom stopom fertiliteta nalaze se Malta, Španjolska, Litvanija, Luksemburg, Poljska, Finska i Bosna i Hercegovina, dok komparativno najviši fertilitet ostvaruju Bugarska (1,81) i Francuska (1,66)[4]. Bosna i Hercegovina bilježi stopu ukupnog fertiliteta nižu od 1,3 još od 2002. godine (s izuzetkom 2009. i 2012.), a od 2020. godine ta se vrijednost dodatno smanjila na 1,18 (BHAS, 2024). Iako je stopa ukupnog fertiliteta već početkom 1980-ih godina bila ispod nivoa zamjene generacija, uzimajući u obzir ostvareni prirodni prirast, Bosna i Hercegovina se još uvijek nalazila u kasnoj podetapi demografske tranzicije. Stopa prirodnog prirasta, koja je tokom te decenije primarno ovisila o broju živorođenih, u 1990. godini iznosila je 8,7 promila ili u apsolutnom iznosu 37.859.

Unatoč dinamičnoj demografskoj tranziciji u Bosni i Hercegovini, natalitet je – zahvaljujući eho-efektu i reproduktivnom kapacitetu brojne generacije baby boomera – još neko vrijeme mogao osiguravati populacijski rast i djelomično kompenzirati gubitke nastale uslijed emigracije. Dalekosežne posljedice rata najizraženije su upravo na demografskom planu, dok je višestruka tranzicija[5] društva u poslijeratnom periodu dodatno naglasila proturječnosti u razvoju stanovništva. U prvim poratnim godinama, stopa nataliteta, iako niska (niža od 13 promila), bila je značajno viša u odnosu na stopu mortaliteta, što je rezultiralo stopom prirodnog prirasta višom od pet promila (1996. i 1997), da bi od 1998. godine uslijedio njen pad. Denatalitet posebno dobiva na intenzitetu s početkom novog milenija, dok istovremeni rast opće stope smrtnosti dodatno produbljuje jaz između ove dvije komponente prirodnog kretanja stanovništva. Takve tendencije neminovno su vodile ka prirodnoj depopulaciji (pojava poznata i kao „bijela

[4] Izvor: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Fertility_statistics

[5] Po završetku rata, Bosna i Hercegovina se suočila s višestrukom tranzicijom: iz rata u mir, iz socijalizma u demokratiju, iz planske privrede i obnove zemlje na tržišnu ekonomiju (Stojanov, 2001).

kuga“), tako da je u Bosni i Hercegovini 2007. godine zabilježen veći broj umrlih od broja živorođenih. Samo po toj osnovi, Bosna i Hercegovina je u toku deset godina, od 2013. do 2023, izgubila skoro 116.000 stanovnika (BHAS, 2024). Negativna prirodna promjena (prevaga broja umrlih nad brojem živorođenih) i negativni migracijski saldo (veći broj iseljenih nego useljenih) simultano generiraju spiralu depopulacije, koja se, posredstvom kvantitativno-kvalitativnih promjena stanovništva – prvenstveno u njegovoj dobnoj strukturi – prelijeva na sve ključne aspekte društva (Emirhafizović, 2023: 74). Biološka regresija, koja predstavlja zajednički nazivnik za zemlje suočene s niskim fertilitetom i progresivnim starenjem stanovništva, nalazi se u osnovi fenomena popularno nazvanog „demografska zima“[6]. U osnovi, ekonomska neizvjesnost i kontinuirani ciklusi kriza nepovoljno se odražavaju na populacijske trendove, produbljujući strukturni poremećaj između udjela mlađih i starijih generacija, što se nameće kao jedan od najozbiljnijih izazova današnjice.

Niska stopa fertiliteta sugerira da određeni dio populacije, zbog nepostojanja individualnih ili društvenih uvjeta, ne sudjeluje u reprodukciji, zbog čega socijalitetni sterilitet – bilo privremeni ili trajni – ne bi trebalo zanemariti (Wertheimer-Baletić, 1999). Empirijsko uporište toj tvrdnji pružaju rezultati istraživanja predstavljeni u studiji *Natalitet i majčinstvo između želja i prepreka*. Od ukupno 1.476 ispitanica s područja entiteta Federacija Bosne i Hercegovine, njih dvije petine nemaju djece. Važno je napomenuti da je dobna distribucija uzorka bila sljedeća: trećina ispitanica pripadala je dobnoj skupini 30–34 godine, dok su susjedna petogodišta (20–24 i 35–39 godina) bila zastupljena s oko četvrtinom ispitanica – 25,8% i 23,7%, respektivno (Tatarević et al., 2025). Fertilitetne namjere podložne su promjenama ovisno o okolnostima u životu pojedinaca, pa odstupanje od prvobitnih planova u vezi s proširenjem porodice nije neuobičajeno. Najčešće, niz remetilačkih faktora (objektivnih ili subjektivnih) negativno utječe na realizaciju fertilitetnih aspiracija u kasnijoj reproduktivnoj dobi. U navedenom istraživanju, čak trećina ispitanica izjavila je da ne planira imati (još) djece, dok je tek nešto manje od jedne petine ostvarilo željeni broj djece (Tatarević et al., 2025).

Porast broja osoba bez djece u reproduktivnom periodu tokom posljednjih decenija predstavlja jednu od mnogih promjena u demografskom ponašanju. Ipak, za razliku od drugih sličnih trendova, ovaj fenomen se često promatra kroz ideološku prizmu (Kreyenfeld & Konietzka, 2017). Govoreći o

[6] Vidjeti: Stout, R. (Director). (2008). *Demographic winter: The decline of the human family* [Film]. Demographic Winter Productions.

društvenim posljedicama života bez djece u starijoj dobi, Kohli i Albertini (2009) ističu da je važnije kako je neko došao u situaciju da nema djecu, nego sama činjenica da ih nema.

Sve veća zastupljenost neporodičnog sektora (odrasle osobe i parovi bez djece) (Keilman, 2003) svakako predstavlja pojavu koja polarizira društvo, ali istovremeno donekle odražava nepovoljan socijalni ambijent za reprodukciju.

Socioekonomski (ne)uvjeti reprodukcije stanovništva

Kako je već u radu konstatirano, u ovom dijelu Europe ekonomske varijable imaju dominantan utjecaj na reprodukciju stanovništva, koja se odvija u stalnoj interakciji s drugim grupama faktora: biološkim, socijalnim i psihološkim. Društveno-ekonomska tranzicija, prekinuta ratom (1992–1995), uslijedila je nakon kraha socijalizma krajem 1980-ih godina, „od kada se (također) globalno nameće liberalizam, ako ne kao idealna, a ono kao optimalna i najpoželjnija matrica uspostavljanja socijalnih poredaka“ (Turza, 1998: 24).

Neki autori smatraju da se razlike u demografskim trendovima između bivših socijalističkih zemalja i ostatka razvijenog svijeta, kao i brze promjene u strukturi i brojnosti stanovništva u Srednjoj i Istočnoj Europi, mogu pripisati izrazito različitim društvenim kontekstima u kojima su ljudi donosili, i još uvijek donose, odluke o vlastitom ponašanju. Tradicionalni, neoklasični pristup fertilitetu često zanemaruje – ili barem ne uzima eksplicitno u obzir – utjecaj ekonomske neizvjesnosti na odluku o rađanju djece, iako je upravo taj faktor ključan za razumijevanje dugoročnih promjena u stopama fertiliteta. Neizvjesnost, koja je postala karakteristika tranzicije iz socijalističkog sistema u kapitalizam, nesumnjivo je imala značajan učinak na ostvarenu plodnost. Poznato je da radnici u socijalističkim državama nisu imali naročito visok životni standard, ali su uživali sigurnost – stalno zaposlenje, redovna primanja, zagarantirane penzije, univerzalan zdravstveni sistem i besplatno obrazovanje za sve. Tranzicijom ka tržišnoj ekonomiji, taj društveni ugovor je poništen, a radnici su ostali bez prethodnih garancija, suočeni s ličnom neizvjesnošću u uvjetima makroekonomske nestabilnosti (Brainerd, 2010).

Krupne strukturne promjene u bh. ekonomiji nakon rata, prije svega deindustrijalizacija, dovele su, kako neki autori smatraju, (skoro) do nestanka srednje klase, odnosno do njene pauperizacije.

Ukoliko se može prihvatiti tvrdnja da je tokom socijalističkog perioda *Bosna i Hercegovina bila relativno egalitarno društvo bez velikih nejednakosti* (Bieber, 2008), socijalna stratifikacija izražena od ulaska u novi milenij izraz

je izmijenjene socioekonomske paradigme. Posljedično, javilo se „novo siromaštvo“ svojstveno tranzicijskoj zbilji bh. društva, koje je kao takvo više naglašeno u javnoj percepciji nego u tradicionalno siromašnim zemljama (Papić, 2009). U slučaju Bosne i Hercegovine, kontinuirani pad ionako niskog nataliteta koincidira s tranzicijskim siromaštvom i padom životnog standarda u poslijeratnom periodu.

Prema podacima druge ankete provedene 2010. godine u okviru istraživanja pod nazivom „Život u tranziciji“[7] rađenog na uzorku od 1.087 domaćinstava u Bosni i Hercegovini, riziku od siromaštva bilo je izloženo približno 1,5 miliona građana ili oko dvije petine stanovništva. Ova socijalno najugroženija populacija više je koncentrirana u ruralnim područjima i doseže udio od 58% (Cojocaru i Ruggeri i Laderchi, 2013)[8]. U publikaciji *Siromaštvo i nejednakost u Bosni i Hercegovini 2007–2011* prikazan je profil siromaštva u 2011. godini te su iznesena zapažanja o promjenama tokom vremena. Promatrano prema dobnoj strukturi stanovništva, incidenca siromaštva bila je izraženija kod mladih, a njegova prevalenca povećana je među djecom (0–14 godina) i mladima (15–24 godine) u periodu od 2007. do 2011. godine. Uzimajući u obzir strukturna obilježja domaćinstava, siromaštvo se češće javlja u onima s većim brojem djece mlađe od 15 godina (dvoje ili troje). Drugim riječima, što je domaćinstvo brojnije (četiri i više članova), veća je vjerovatnoća da će biti pogođeno siromaštvom. Obrazovni profil i ekonomska aktivnost stanovništva također su povezani s incidencom siromaštva – ona je veća kod osoba s nižim stepenom obrazovanja (sa završenom osnovnom školom ili bez nje), pri čemu je siromaštvo značajno poraslo nakon tadašnje finansijske krize (World Bank, 2015).

Naizgled pozitivan trend smanjenja udjela osoba koje žive ispod granice siromaštva u razdoblju od 2004. do 2015. (s 18,3% na 16,9%) prije se može pripisati opadanju ukupnog broja stanovnika nego stvarnom porastu ekonomskog prosperiteta (Šabanović, 2018).

Bosna i Hercegovina se ubraja u red europskih zemalja s najnižim postotkom zaposlenih žena (usp. EBRD, 2016). Izrazit disparitet u stopi zaposlenosti

[7] Originalni naziv istraživanja na engleskom: „Life in Transition Survey“ - LiTS.

[8] Dostupni podaci iz anketa za procjenu višedimenzionalnog siromaštva (MPI) u Bosni i Hercegovini datiraju iz 2011./2012. godine. Prema tim procjenama, 2,2% stanovništva u Bosni i Hercegovini (što je 72 hiljade ljudi u 2021. godini) živi u višedimenzionalnom siromaštvu, dok se dodatnih 4,1% (133 hiljade ljudi u 2021.) smatra ranjivima na višedimenzionalno siromaštvo. Intenzitet uskraćenosti (materijalne deprivacije) u Bosni i Hercegovini, odnosno prosječna razina uskraćenosti među ljudima koji žive u višedimenzionalnom siromaštvu, iznosi 37,9% (UNDP, 2023).

između muškaraca i žena u radno sposobnoj dobi (15–65 godina) u 2024. godini dosegao je razliku od čak 25,5% – s 41% zaposlenih žena naspram 66,5% zaposlenih muškaraca – što predstavlja porast u odnosu na prethodne godine[9]. Kada je riječ o mladima u dobi od 15 do 24 godine, razlika u stopi zaposlenosti u posljednjoj godini promatranja (2024) nešto je manja i iznosi oko 12%. Slijedom navedenog, stope nezaposlenosti ne pogađaju podjednako muškarce i žene u radno sposobnoj dobi: u 2024. godini žene su ovom negativnom pojavom bile pogođene u prosjeku 6,5% više od muškaraca (16,7% naspram 10,2%). Poseban izazov predstavlja alarmantno visoka stopa nezaposlenosti mladih, koja premašuje 30%, čime se BiH svrstava u sam vrh europskih država po ovom pokazatelju. Ovom trendu doprinosi i visok udio neaktivnih mladih – osoba koje nisu zaposlene, niti su uključene u obrazovanje ili stručno usavršavanje, a čiji je postotak iznosio 16% u 2023. godini (ILO, 2025).

Za razliku od promjene u visini BDP-a, rast nezaposlenosti predstavlja mjerljiviji pokazatelj utjecaja ekonomske krize koja se direktno odražava na reproduktivno ponašanje stanovništva (Sobotka, Skirbekk i Philipov, 2011). Nalazi istraživanja o postojanju korelacije između stopa fertiliteta i zaposlenosti u OECD zemljama koji su proveli autori Da Rocha i Fuster pokazali su da nezaposlenost potječe žene da odgode i naprave razmak između rađanja, što povratno utječe na snižavanje stope ukupnog fertiliteta. Oni su bili inspirirani nekim opservacijama koje su sugerirale da nezaposlenost može biti važan faktor u razumijevanju pozitivne veze između dvije promatrane pojave. Razvijajući kvantitativni model životnog ciklusa fertiliteta i odluka koje se odnose na tržište rada, ustanovili su da poteškoće u pronalasku zaposlenja mogu implicirati pozitivnu korelaciju između stopa fertiliteta i zaposlenosti u ekonomijama OECD zemalja (Da Rocha i Fuster, 2006).

Međutim, uslijed prekarizacije tržišta rada, visok postotak siromašnih u Bosni i Hercegovini je zastupljen među zaposlenim koji žive porodicama s djecom (World Bank, 2015). Nedovoljna mjesečna primanja zbog potplaćenosti, odnosno neusklađenosti plaća s realnim troškovima života onemogućava porodicama da se održe iznad praga siromaštva. Drugim riječima, zaposlenost sama po sebi ne garantira izlazak iz začaranog kruga socijalne isključenosti, jer je dostojanstvena plaća za mnoge radnike/ice u Bosni i Hercegovini još uvijek izvan domene ostvarivog[10]. Korupcija u javnom sektoru i dalje zauzima

[9] Izvor: DEMOGRAPHIC RESILIENCE DATA (https://pdo.bhas.gov.ba/)

[10] Vidjeti više u: Brozek, B. (2009). *Socijalna isključenost u Bosni i Hercegovini iz pogleda zaposlenih i sindikata*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung.

jedno od vodećih mjesta među strukturnim problemima koji opterećuju društvo. To potvrđuje i Indeks percepcije korupcije (CPI) za 2024. godinu, prema kojem je Bosna i Hercegovina, zajedno s Bjelorusijom i Rusijom, svrstana među najkorumpiranije zemlje u Europi[11].

Imajući u vidu restriktivne socioekonomske uvjete reprodukcije, kritično nizak fertilitet demografski je izraz nepovoljnog ambijenta obilježenog permanentnom krizom.

Normativni okvir – u raskoraku između tradicije i socijalne dinamike

Uvažavajući generalni stav da se na fertilitet (ostvarena plodnost) i (ne) rađanje, osim biomedicinskog aspekta, oduvijek gledalo kao na društveni fenomen pa je za razumijevanje normi i vrijednosti u vezi s reproduktivnim ponašanjem od važnosti razmatrati i kulturu određenog društva (Behjati-Ardakani, Navabakhsh i Hosseini, 2017). Dominantni vrijednosni sistem, koji u kontekstu Bosne i Hercegovine značajnim dijelom ima korijene u ruralnom načinu života, snažno oblikuje stavove ljudi prema porodici, partnerstvu/braku i prokreaciji, kao i (ne)rasprostranjenost određenih životnih aranžmana (npr. kohabitacije). Na osnovu kriterija ruralnosti, Bosna i Hercegovina je (i prema definiciji i prema pokazateljima) jedna od najruralnijih zemalja Europe (UNDP, 2013). Međutim, permanentni ruralni egzodus potaknut industrijalizacijom i urbanizacijom, koji traje do danas, doveo je do konvergencije udjela gradskog i seoskog stanovništva. Unutarnje migracije u Bosni i Hercegovini očekivano su usmjerene prema glavnom gradu i većim urbanim centrima. S obzirom na progresivni karakter deruralizacije, broj sela bez seljačke perspektive stalno se povećava.

Opće je poznato da je bosanskohercegovačko društvo orijentirano prema porodici, iako vesternizacija u pogledu intimnog partnerstva (npr. uspostavljanje „neformalnih“ partnerskih unija, izvanbračno rađanje itd.) ima upliva u nekim urbanim sredinama. Nizak natalitet u društvu sa snažnim porodičnim vezama djeluje paradoksalno, a teško ga je objasniti bez razumijevanja kulturoloških posebnosti bh. društva. Stoga, povlačenje paralele između različitih zemalja s varijacijama niskog fertiliteta može dovesti do potpuno pogrešnih zaključaka ako se zanemare kontekstualni faktori. Ipak, Bosna i Hercegovina, unatoč nekim svojim kulturološkim

[11] Detaljnija analiza dostupna na: Transparency International. (2024). *Indeks percepcije korupcije (CPI) 2024*. Transparency International. https://ti-bih.org/indeks-percepcije-korupcije-cpi-2024/

specifičnostima, nije izoliran slučaj na kontinentu, već pripada klasteru dijela europskog Mediterana. Ovaj klaster, općenito, karakteriziraju sljedeće demografske i ideacijske sličnosti: jake porodične veze (s naglašenom međugeneracijskom solidarnošću), nizak udio izvanbračnih rođenja[12], dominacija nuklearne porodice, neraširenost kohabitacije, brak kao socijalni status, te „najkasniji kasni obrazac tranzicije u odraslost" (Billari i Liefbroer, 2010), za što je jedan od markera prosječna dob napuštanja roditeljskog doma, veoma nizak fertilitet (ispod 1,3 djece po ženi u reproduktivnoj dobi), prevladavajuća religioznost[13] i konzervativniji sistem vrijednosti, između ostalog, i u pogledu rodnih uloga (Lesthaeghe, 2010).

Autorica Dalla Zualla (2002) markirani paradoks vidi kao „Pirovu pobjedu jakog porodičnog sistema", poentirajući da će on nestati uslijed nedostatka prilagodljivih kapaciteta, odnosno diskrepancije između dinamičnog socijetalnog okruženja i očuvanja tradicionalnih porodičnih odnosa, u okolnostima kritično niskog fertiliteta.

U Bosni i Hercegovini, porodica zauzima visoko mjesto u životu pojedinca, bez obzira na njegova socio-demografska obilježja – dob, spol, etničku pripadnost, društveni status, stepen religioznosti ili obrazovanje, unatoč tome što je ova primarna društvena grupa i dalje izložena udaru tranzicijske krize. Rezultati Ankete o potrošnji domaćinstava iz 2015. godine pokazuju da čak 98% ispitanika/ica iz različitih dijelova zemlje izražava (vrlo) visoko zadovoljstvo svojom porodicom (BHAS, 2018), što pruža osnovu za optimizam kad je riječ o tom segmentu društva.

Rezultati Europske studije vrijednosti (2019) potvrđuju postojanje veze između sklonosti tradicionalnom poimanju porodice i stupnja obrazovanja pojedinaca. Udio ispitanika/ica koji se "u potpunosti slažu" ili "slažu" s tvrdnjom da je *rađanje djece dužnost prema društvu* opada s porastom nivoa obrazovanja (Kolenović Đapo i Brkić Šmigoc, 2020). S tim u vezi, važno je naglasiti da stavovi prema porodici i braku, uključujući i pitanje rađanja, među obrazovanijim osobama koje žive u većim urbanim sredinama mogu odstupati od ustaljene paradigme, čime se potencijalno suprotstavljaju etabliranim socijalnim normama. Iz perspektive teorije životnog toka, takva „heterogenizacija biografija" tumači se kao proces destandardizacije (Aboim i Vasconcelos, 2019). Osim toga, i osobe koje su u ranoj dobi stekle migracijsko iskustvo te odrastale u drugačijem vrijednosnom sistemu mogu

[12] U Bosni i Hercegovini udio izvanbračnih rađanja iznosi oko 10% (BHAS, 2024).

[13] Skoro 86% ispatinika/ica u BiH obuhvaćenih istraživanjem u okviru *Europske studije vrijednosti* izjavilo je da je religiozno (Kolenović Đapo i Brkić Šmigoc, 2020).

izražavati liberalnije stavove prema braku i partnerstvu, ili jednostavno prakticirati životni stil nespojiv s normama konzervativnog okruženja.

S obzirom na to da svaka peta mlada osoba i nakon stjecanja diplome (srednjoškolske ili fakultetske), pa čak i zaposlenja, nastavlja živjeti s roditeljima, stječe se dojam da je takav rezidencijalni status široko preferiran unutar te populacije. Ova pojava najčešće se pripisuje snažnoj privrženosti porodici i zaštitničkom roditeljstvu, karakterističnom za ovaj dio Europe. Ipak, četvrtina ispitanika/ica navodi da bi ranije napustila roditeljski dom i započela samostalan život kada bi to finansijske prilike dopuštale (Flere, 2015).

Društvena očekivanja od mladih da u relativno kratkom i zgusnutom životnom razdoblju ispune ključne razvojne zadatke – osamostaljenje, okončanje formalnog obrazovanja, ulazak na tržište rada i tranziciju u roditeljstvo – nesumnjivo stvaraju snažan pritisak. Njega dodatno pojačavaju suboptimalni uvjeti, pri čemu dolazi do izražaja nepodudarnost između ustaljenog normativnog okvira i objektivnih okolnosti. Zbog toga je prelazak sa standardizirane na izbornu biografiju u zapadnim društvima olakšao suočavanje sa strukturnim izazovima u skladu s individualnim prioritetima, bez nužnog ograničenja na određenu dob (Albert, Valsiner i Komatsu, 2022). U sredinama u kojima se javlja koegzistencija ili sinkretizam konzervativnijih i liberalnijih stavova i uvjerenja, uglavnom generacijski konotiran, turbulentne društvene i tehnološke promjene izazivaju među mladima konfuziju u pogledu postojećih vrijednosti (Lowenstein, 2007).

Kao rezultat modernizacijskih procesa, koji su odredili dinamiku i intenzitet demografske tranzicije u Bosni i Hercegovini, socijalna norma ulaska u brak i rađanja u adolescentskoj dobi pripada prošlosti. Budući da brak prethodi tranziciji u roditeljstvo, povećanje prosječne dobi nevjeste podudara se s povećanjem prosječne dobi prvorotkinja.

Čak i bez dubljeg zalaska u historiju, promjene u obrascima i intenzitetu rađanja prema dobi majki jasno se očituju pri usporedbi specifičnih stopa fertiliteta u posljednjih nekoliko decenija. Broj rođene djece od majki u dobi od 15 do 19 godina u 2023. godini bio je gotovo četiri i po puta manji nego 1996. godine (6,9 naspram 30,7). Sličan trend prisutan je i u narednoj fertilnoj kohorti (20–24 godine), gdje je broj rođene djece bio gotovo dva i po puta manji (44,5 naspram 107,6). Obrat se uočava kod fertilnih kohorti starijih od 30 godina – u 2023. godini zabilježene su više vrijednosti specifičnih stopa fertiliteta u svim petogodišnjim skupinama nego 26 godina prije (BHAS, 2024). Važno je naglasiti da je 1996. bila prva godina mira, kad je broj

rođenih bio očekivano viši nakon ratne agonije, pa se uvjetno može reći da su prve poslijeratne godine predstavljale period "natalitetne kompenzacije."

Suprotno pretpostavkama, broj sklopljenih brakova u razdoblju od 1996. do 2023. godine nije drastično opao (21.107 naspram 17.024), iako njegova distribucija unutar pojedinih dobnih skupina pokazuje tendenciju pomicanja dobne granice na više. Čak 63% brakova u 2023. godini sklopljeno je u 20-im godinama života, 13,8% u prvoj polovici 30-ih godina, dok osobe u 40-ima, kao i mladi odrasli (15–19 godina), čine gotovo jednak udio s nešto više od 6% (BHAS, 2024). Ovaj obrazac u skladu je s prevladavajućim normama u društvu, što je potvrđeno istraživanjem iz 2015. godine, prema kojem je većina ispitanika izjavila da su najprikladnije godine za ulazak u brak za žene 25, a za muškarce 27,1 (Flere, 2015). Što se tiče starijih dobnih skupina, počevši od 40. godine, vjerojatno je statistički značajan udio onih koji ponovno ulaze u bračnu zajednicu. S obzirom na to da brak i dalje predstavlja najčešći životni aranžman u odnosu na njegove alternative, jasno je da druga demografska tranzicija nije prodrla u bosanskohercegovačko društvo. Iako je stopa divorcijaliteta među najnižima u Europi, porast broja razvedenih brakova u posljednjim godinama nagovještava nastavak uzlaznog trenda[14].

Demografsko iskustvo zapadnih društava navode na pitanje da li bi fertilitet, npr. u Bosni i Hercegovini, bio viši u drugačijim uvjetima ukoliko bi ekonomska situacija bila bolja ili bi možda podizanje životnog standarda nakon određenog vremena modificiralo socijalne norme u pravcu slabljenja familizma i općenito drugih „tradicionalno obavezujućih orijentacija", dok se istovremeno opseg izbora proširuje (Hoffmann-Nowotny i Fux, 2001).

Širenje konzumerizma, a time i hedonističke kulture, destabilizira tradicionalne funkcije porodice (odgoj djece, podrazumijevanje filijalnih obaveza[15] i druge), što nužno utječe i na privatnu sferu. Kohezija braka i porodice u potrošačkim društvima osjetno slabi pod teretom drugih životnih prioriteta, koji su uglavnom usmjereni na poboljšanje ili održavanje dostignutog životnog standarda (Bakić, 2024). Odgoda osnivanja porodice, međutim, ne može se dovesti u vezu samo s hedonizmom i potrašačkim mentalitetom već i ekonomski faktori igraju snažnu ulogu. Prekarizacija rada, nestabilna privreda, s jedne, te porast životnih troškova, posebno

[14] U 2023. godini broj razvedenih brakova ponovno premašuje 3.000, kao što je bio slučaj i 2017. godine (BHAS, 2024).

[15] Ova sintagma općenito se razumijeva kao posebne dužnosti – određene vrste postupaka, usluga i stavova – koje djeca imaju obavezu pružiti svojim roditeljima isključivo zato što su njihova djeca (Encyclopedia.com, n.d.).

stanovanja, s druge strane, pojačavaju tu tendenciju (usp. Frønes, 1994). Osim smanjenja prihoda tokom porodiljskog odsustva, rast oportunitetnih troškova (propuštene obrazovne i karijerne prilike), koji uglavnom padaju na teret majki, dodatno komplicira odluku o proširenju porodice (Knijn i Smit, 2009; Schonberg i Ludsteck, 2014).

Umjesto zaključka

Za razliku od uobičajenog toka demografske tranzicije u zapadnim društvima, Bosna i Hercegovina je u posttranzicijsku etapu razvoja stanovništva ušla stjecajem niza turbulentnih okolnosti, prvenstveno rata i tranzicijske nestabilnosti. Izuzmu li se godine neposredno nakon završetka rata, nastavak pada ionako niskog fertiliteta krajem 1990-ih, nije bio posljedica tzv. „tempo učinka“ (odgađanja rađanja za kasniju dob). Takav trend već 2002. godine doveo je do tada najniže vrijednosti stope ukupnog fertiliteta, koja se može označiti kao ‘zamka (kritično) niskog fertiliteta’ (Lutz et al., 2006). Uz nisku stopu nataliteta i prirodnu depopulaciju, strukturni problemi bosanskohercegovačkog ‘društva u tranziciji’ ujedno predstavljaju repulzivne faktore koji su potaknuli intenzivan val iseljavanja iz zemlje. Permanentna kriza „života u tranziciji bez kraja“ izazvala je jednu od najozbiljnijih posljedica – duboku demografsku krizu, koja je, sudeći po svom obimu, u značajnoj mjeri izmakla kontroli. Dok su u zemljama ovog dijela Europe ekonomski faktori ključni u domeni biološke reprodukcije, u zapadnim kulturama dominiraju „postmaterijalističke vrijednosti“. U BiH, pak, dominantni narativ koji favorizira reproduktivnu funkciju pojedinca često je u koliziji s konkretnim mogućnostima ostvarivanja fertilitetnih namjera, uslijed djelovanja brojnih nepovoljnih faktora. Već duži niz godina, konzervativnije zemlje južne Europe, među kojima je i Bosna i Hercegovina, bilježe znatno niže vrijednosti stope ukupnog fertiliteta u odnosu na zemlje s liberalnijim sistemom vrijednosti. Ova disonanca između privrženosti tradiciji i socioekonomske stvarnosti podcrtava proturječnosti koje se odražavaju na demografsko ponašanje, a moguće ih je potpunije razumjeti tek iz sociološke i psihološke perspektive.

Literatura

- Aboim, S., & Vasconcelos, P. (2019). Reassessing (de)standardization: Life course trajectories across three generations. *Portuguese Journal of Social Science, 18*(3), 299–318. https://doi.org/10.1386/pjss_00005_1
- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. (2018). *Anketa o potrošnji domaćinstava u Bosni i Hercegovini 2015:* Tematski bilten 15. Sarajevo: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine.
- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. (2024). *Demografija 2023:* Tematski bilten 02. Sarajevo: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine.
- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. (2023). *Demographic Resilience Data*. Retrieved from https://pdo.bhas.gov.ba/ (Preuzeto 10. marta 2025.)
- Albert, I., Valsiner, J., & Komatsu, K. (2022). Family formation in Europe in light of societal and individual challenges. In M. Emirhafizović, T. Heiman, M. Medgyesi, C. P. Mota, S. Tomanović, & S. Vella (Eds.), *Family formation among youth in Europe: Coping with socio-economic disadvantages* (pp. ix–x). Information Age Publishing. Charlotte, NC.
- Bakić, S. (2024). Naslijeđe šutnje: Kultura nasilja nad ženama i potraga za promjenom. U *Naslijeđe nasilja nad ženama: Diskursi, perspektive, lekcije iz BH. povijesti* (str. 337-367). Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet, Fondacija Heinrich Böll i Heinrich-Böll-Stiftung e.V. Sarajevo i Berlin.
- Beck-Gernsheim, E. (1998). On the way to a post-familial family: From a community of need to elective affinities. *Theory, Culture & Society, 15*(3–4), 53–70. https://doi.org/10.1177/0263276498015003004
- Behjati-Ardakani, Z., Navabakhsh, M., & Hosseini, S. H. (2017). Sociological study on the transformation of fertility and childbearing concept in Iran. *Journal of Reproduction & Infertility, 18*(1), 153–161. https://www.jri.ir/article/698
- Bieber, F. (2008). *Bosna i Hercegovina poslije rata: Politički sistem u podijeljenom društvu*. Buybook: Sarajevo.
- Billari, F. C., & Liefbroer, A. C. (2010). Towards a new pattern of transition to adulthood? *Advances in Life Course Research, 15*(2–3), 59–75. https://doi.org/10.1016/j.alcr.2010.10.003
- Bošnjović, I. (1990). *Demografska crna jama: nova zamka industrijskog društva*. Veselin Masleša: Sarajevo.
- Brainerd, E. (2010). The demographic transformation of post-socialist countries: Causes, consequences, and questions. *Working Paper No. 2010/15*. https://doi.org/10.2139/ssrn.1581180

- Brozek, B. (2009). *Socijalna isključenost u Bosni i Hercegovini iz pogleda zaposlenih i sindikata*. Friedrich Ebert Stiftung.
- Bruce, S. (2005). *Sociologija* (V. Hreljić, Trans.). Šahinpašić: Sarajevo. (Originalni rad objavljen 2000. godine)
- Cojocaru, A., & Ruggeri Laderchi, C. (2013). Social exclusion in Bosnia and Herzegovina. In C. Ruggeri Laderchi & S. Savastano (Eds.), *Poverty and exclusion in the Western Balkans: New directions in measurement and policy* (pp. 71–98**).** Springer.
- Da Rocha, J. M., & Fuster, L. (2006). Why are fertility rates and female employment ratios positively correlated across OECD countries? *International Economic Review, 47*(4), 1187–1222. https://doi.org/10.1111/j.1468-0327.2006.00376.x
- Dalla Zuanna, G. (2001). The banquet of Aeolus: A familistic interpretation of Italy's lowest-low fertility. *Demographic Research*, *4*(5), 133–162. https://doi.org/10.4054/DemRes.2001.4.5
- Encyclopedia.com. (n.d.). Filial obligations. In *Encyclopedia.com*. Retrieved March 21, 2025, from https://www.encyclopedia.com/education/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/filial-obligations
- European Bank for Reconstruction and Development. (2016). *Life in transition survey III: A decade of measuring transition*. European Bank for Reconstruction and Development. https://www.ebrd.com/home/news-and-events/publications/economics/special-reports/life-in-transition-survey-iii.html#
- Emirhafizović, M. (2018). Kad demografska zima zakuca na vrata. *Context*, *5*(1), 7–24. https://doi.org/10.55425/23036966.2018.5.1.7
- Emirhafizović, M. (2023). The course of demographic transition in Bosnia and Herzegovina – An overview. *Bosnian Studies: Journal for Research of Bosnian Thought and Culture, 7*(2), 62–80. https://doi.org/10.47999/bos.2023.7.2.62-80
- Eurostat. (2025). *Fertility statistics*. Eurostat. Retrieved March 19, 2025, from https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Fertility_statistics
- Flere, S. (2015). Youth and family in South East Europe. In K. Hurrelmann & M. Weichert (Eds.), *Lost in democratic transition? Political challenges and perspectives for young people in South East Europe: Results of representative surveys in eight countries* (pp. xx–xx). Friedrich Ebert Stiftung, Regional Dialogue South East Europe.
- Frejka, T., Sobotka, T., Hoem, J. M., & Toulemon, L. (2008). Summary and general conclusions: Childbearing trends and policies in Europe. *Demographic Research*, *19*(2), 5–14. https://doi.org/10.4054/DemRes.2008.19.2

- Frønes, I. (1994). Dimensions of childhood. In J. Qvortrup, M. Bardy, G. Sgritta, & H. Wintersberger (Eds.), *Childhood matters: Social theory, practice and politics* (pp. 145–165). Avebury. Aldershot.
- Grebo, Z. (1985). Stanovništvo Bosne i Hercegovine 1980-ih godina. *Pregled*, *11–12*, 1263–1295.
- Hoffmann-Nowotny, J., & Fux, B. (1991). Present demographic trends in Europe. In: Council of Europe, Seminar on present demographic trends and lifestyles in Europe (pp. 31–97). Council of Europe: Strasbourg.
- International Labour Organization. (2025). *Share of youth not in education, employment or training, total (% of youth population)*. Labour Force Statistics Database (LFS), ILOSTAT. https://ilostat.ilo.org/data (Preuzeto 7. marta 2025.)
- Keilman, N. (2003). Demographic and social implications of low fertility for family structures in Europe. Population series N. 43. Council of Europe Publishing, Strasbourg.
- Knijn, T., & Smit, A. (2009). *The relationship between family and work: Tensions, paradigms and directives* (Working Papers on the Reconciliation of Work and Welfare in Europe, REC-WP 11/2009). University of Edinburgh, Publication and Dissemination Centre (PUDISCwowe). https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-198179
- Kolenović Đapo, J., & Brkić Šmigoc, J. (2020). *Values in Bosnia and Herzegovina: Overview of the main findings of the 2019 European values study*. Friedrich Ebert Stiftung.
- Kreyenfeld, M., & Konietzka, D. (2017). Analyzing childlessness. In M. Kreyenfeld, & D. Konietzka (Eds.), *Childlessness in Europe*: *Contexts, causes, and consequences* (pp. 3–15). Springer. https://doi.org/10.3917/popu.1801.0156
- Lesthaeghe, R. (2014). The second demographic transition: A concise overview of its development. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 111*(51), 18112–18115. https://doi.org/10.1073/pnas.1420441111
- Lesthaeghe, R. (2010). The unfolding story of the second demographic transition. *Population and Development Review*, *36*(2), 211–251. https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2010.00328.x
- Liefbroer, A. (2001). The link between values and demographic behaviour. Paper presented at the EuroConference on The Second Demographic Transition in Europe, Bad Herrenalb, Germany, June 23–28, 2000.
- Lowenstein, A. (2007). *Intergenerational solidarity: Strengthening economic and social ties* (Background paper). Department of Economic and Social Affairs, Division for Social Policy and Development, United Nations.

- Lutz, W., Skirbekk, V., & Testa, M.R. (2006). The low fertility trap hypothesis: Forces that may lead to further postponement and fewer births in Europe. In: *Vienna yearbook of population research* (pp. 167–192). Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 10.1553/populationyearbook2006s167.
- Milić, A. (2007). *Sociologija porodice: kritika i izazovi*. Beograd: Čigoja štampa.
- Papić, Ž. (2009). Jačanje socijalnog uključivanja i NVO-a – Uloga NVO Fondacije za socijalno uključivanje. U *Šta da se radi? Socijalna uključenost i civilno društvo – praktični koraci* (str. 32–54). IBHI. Sarajevo.
- Republički zavod za statistiku SR Bosne i Hercegovine. (1991). *Statistički godišnjak Bosne i Hercegovine 1991*. Sarajevo: Republički zavod za statistiku SR Bosne i Hercegovine.
- Schönberg, U., & Ludsteck, J. (2014). Expansions in maternity leave coverage and mothers' labor market outcomes after childbirth. *Journal of Labor Economics, 32*(3), 469–505. https://doi.org/10.1086/675078
- Sobotka, T., Skirbekk, V., & Philipov, D. (2011). Economic recession and fertility in the developed world. *Population and Development Review, 37*(2), 267–306. https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2011.00411.x
- Stojanov, D. (2001). BiH od 1995: Tranzicija i rekonstrukcija privrede u *Politike međunarodne podrške zemljama JIE*. Sarajevo: Fond otvoreno društvo.
- Stout, R. (Director). (2008). *Demographic winter: The decline of the human family* [Film]. Demographic Winter Productions. Dostupno na: https://www.imdb.com/title/tt1954377/
- Šabanović, E. (2018, 19. januar). *Siromaštvo u Bosni i Hercegovini – osnovne činjenice*. https://www.elval.org/en/siromastvo-u-bosni-i-hercegovini-osnovne-cinjenice
- Tatarević, A., Forić, S., Bosankić-Čmajčanin, N., Emirhafizović, M., Čomić, A., i Draganović, S. (2025). *Natalitet i majčinstvo između želja i prepreka: Studija o uzrocima pada nataliteta iz perspektive žena u Federaciji BiH*. Udrženje Baby Steps. Sarajevo.
- Transparency International. (2024). *Indeks percepcije korupcije (CPI) 2024*. Transparency International. https://ti-bih.org/indeks-percepcije-korupcije-cpi-2024/ (Preuzeto 3. aprila 2025.)
- Turza, K. (1998). *Luis Mamford – jedna kritika modernosti*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- United Nations Development Programme. (2023). *Multidimensional Poverty Index 2023: Briefing note for countries – Bosnia and Herzegovina*. https://hdr.undp.org/sites/default/files/Country-Profiles/MPI/BIH.pdf

- UNDP (United Nations Development Programme). (2013). *Rural development in Bosnia and Herzegovina: Myth and reality*. Sarajevo: UNDP.
- Wertheimer-Baletić, A. (2005). Razmatranja o posttranzicijskoj etapi u razvoju stanovništva. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, *37*(1), 377–388.
- Wertheimer-Baletić, A. (1999). *Stanovništvo i razvoj*. MATE: Zagreb.
- Wilson, C. (2013). Thinking about post-transitional demographic regimes: A reflection. *Demographic Research*, *28*(46), 1373–1388. https://doi.org/10.4054/DemRes.2013.28.46Demographic Research+9
- World Bank. (2015). *Poverty and inequality in Bosnia and Herzegovina 2007-2011* (English). World Bank Group. http://documents.worldbank.org/curated/en/228531467999134102
- Zaidi, B., & Morgan, S. P. (2017). The second demographic transition theory: A review and appraisal. *Annual Review of Sociology, 43*(1), 473–492. https://doi.org/10.1146/annurev-soc-060116-053442
- Zgourides, G. D., & Zgourides, C. S. (2000). *Sociology*. CliffsNotes: New York.

ANU BiH АНУ БиХ

THE SPECIFICS OF THE POST-TRANSITIONAL DEMOGRAPHIC REGIME IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

The paper analyzes the specifics of the post-transition stage of population development in Bosnia and Herzegovina in the context of socio-economic determinants of biological reproduction, including the normative framework. Unlike the developed countries, which were pioneers of the demographic transition, Bosnia and Herzegovina entered its current stage of development prematurely, due to a combination of extreme circumstances – the war cataclysm and the post-war crisis. On the other hand, the normative and institutional framework supports the social contradictions of ongoing population development. The social conditioning of the continuous decline in birth rates is examined, based on theoretical insights and available empirical research findings. Although low fertility variations are present in both Bosnia and Herzegovina and the developed Western countries – the forerunners of demographic transition – the causes differ significantly in terms of socio-historical origins. The persistent dominance of negative demographic trends in Bosnia and Herzegovina's overall population dynamics results in intense depopulation, signaling a societal environment burdened by numerous structural disadvantages.

Keywords: demographic transition, post-transition stage, fertility, mortality, depopulation, society, Bosnia and Herzegovina.